

ЗАХИСТ ПОРАНЕНИХ, ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ І ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

PROTECTION OF THE WOUNDED, POWERS AND CIVILIAN PERSONS DURING ARMED CONFLICTS

Марков К.А., к.і.н., професор,
професор кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Свистунова А.В., студентка II курсу магістратури
юридичного факультету

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті досліджено міжнародний механізм захисту поранених, військовополонених і цивільного населення під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного значення. Авторами охарактеризовано нормативно-правові акти щодо загального та спеціального захисту населення в умовах збройного конфлікту, а саме Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них, що містять положення стосовно вимог міжнародного законодавства про ставлення як до цивільних осіб, так і до осіб зі спеціальним статусом: вагітних жінок, дітей тощо. Також проаналізовано вимоги, які ставляться для забезпечення прав і свобод військовополонених. Такі вимоги насамперед ґрунтуються на принципі гуманізму та людяності. Військовополонені не можуть бути піддані тортурам і катуванням, поранених військових мають евакуювати до лікарні у державу громадянства або на територію нейтральної держави. Досить широко під час збройних конфліктів практикується обмін полоненими.

Авторами проаналізовано гарантії захисту цивільного населення під час здійснення бойових дій. Такими гарантіями передусім є заборона будь-якого виду нападу на цивільних, забезпечення цивільного населення безпечними умовами та предметами необхідності. Визначено особливості міжнародно-правової відповідальності за порушення Женевських конвенцій. Така відповідальність насамперед має компенсаторний характер і полягає у відшкодуванні збитків та у випадках, якщо конкретна особа вчинила злочин, притягнення її до відповідальності.

У статті визначено серйозні види порушень, що відбуваються під час збройних конфліктів, такими порушеннями є тортури, вбивство, розправа над особою без суду. Проаналізовано колективну й індивідуальну відповідальність. Наведено приклади військових трибуналів, такі як Нюрнберзький трибунал і Токійський військовий трибунал над злочинцями. У статті було проаналізовано діяльність Міжнародного кримінального суду, до компетенції котрого належить розгляд тільки трьох категорій справ: геноцид, злочин проти людяності та військові злочини. Держави – підписанти Женевських конвенцій зобов'язувалися впровадити у національне кримінальне законодавство відповідальність за злочини, вчинені під час збройних конфліктів, однак більшість держав не зробили цього. За законодавством України, а саме Кримінальним кодексом передбачено відповідальність за правопорушення, вчинені проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Ключові слова: міжнародний збройний конфлікт, неміжнародний збройний конфлікт, комбатант, некомбатант, цивільне населення, міжнародно-правова відповідальність, міжнародне гуманітарне право, військовий трибунал, Женевські конвенції 1949 р. про захист цивільного населення під час війни, Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

The article examines the international mechanism for the protection of the wounded, prisoners of war and civilians during armed conflicts of international and non-international importance. The article examines international legal acts on general and special protection of the population in armed conflict, namely the Geneva Conventions and their Additional Protocols, which contain provisions on the requirements of international law on the treatment of civilians and persons with special status: pregnant women, children, etc. The requirements for ensuring the rights and freedoms of prisoners of war are also analyzed. Such requirements are primarily based on the principles of humanism and humanity. Prisoners of war may not be subjected to torture or torture, and wounded soldiers must be evacuated to a hospital in a state of citizenship or in a neutral state. The exchange of prisoners is widely practiced during armed conflicts. Guarantees of protection of civilians during hostilities are analyzed. Such guarantees are, first of all, the prohibition of any kind of attack on civilians, providing the civilian population with safe conditions and necessities. The international legal responsibility for violation of the Geneva conventions is defined. Such liability is primarily compensatory in nature and consists in compensation for damages and in cases where a particular person has committed a crime, bringing him to justice. Serious types of violations occurring during armed conflicts have been identified, such as torture, murder, and violence against a person without trial. Collective and individual responsibility are analyzed. Examples of military tribunals such as the Nuremberg Tribunal and the Tokyo Military Criminal Tribunal are analyzed. The article analyzed the activities of the International Criminal Court, the jurisdiction of this court includes consideration of only three categories of cases: genocide, crime against humanity and war crimes. The signatory states to the Geneva Conventions undertook to introduce into national criminal law liability for crimes committed during armed conflict, but most states did not. According to the legislation of Ukraine, namely the Criminal Code, there is a section twenty, which contains liability for offenses committed against peace, security of mankind and international law and order.

Key words: international armed conflict, non-international armed conflict, combatant, non-combatant, civilian population, international legal responsibility, international humanitarian law, military tribunal, Geneva Conventions for the Protection of Civilian Persons in Time of War, 1949 Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 concerning the protection of victims of international armed forces.

Актуальність теми. Останнім часом у світі дедалі частіше спалахують збройні конфлікти. Варто зазначити, що тільки після Другої світової війни відбулося декілька сотень збройних конфліктів різних масштабів у різних частинах світу, починаючи зі Східної Європи та закінчуючи Латинською Америкою. За статистичними даними, наведеними Американським Центром всеохопного миру станом на 2017 р., у світі на той момент тривало 36 війн. Безпосередню участь у них беруть 28 держав. Із них майже половина (13 країн) мають затягнуті конфлікти – такі, що тривають понад 10 років [1]. Ці конфлікти бувають як

міжнародні, як, наприклад, Друга карабаська війна, Російсько-український конфлікт, так і внутрішні, наприклад, війна в Афганістані тощо. Щодо сучасного стану, то, як вказує недержавний аналітичний центр «Українські студії стратегічних досліджень», котрий уже другий рік поспіль здійснює дослідження під назвою «Індекс війни», то військова напруга лише зростає, на жаль [2]. Тому з огляду на те, що сьогодні відбувається у світі, актуальним залишається питання стосовно захисту прав і свобод поранених, військовополонених і цивільного населення під час таких збройних конфліктів як на міжнародному, так і на наці-

ональному рівні. У контексті збройного конфлікту, який сьогодні відбувається на території України, зазначене питання постає досить гостро і є актуальним. Мета статті полягає у дослідженні механізму захисту поранених, військовополонених та іншого цивільного населення під час збройних конфліктів.

Результати аналізу наукових публікацій. Вивченням проблематики захисту військовополонених, поранених і цивільного населення під час збройних конфліктів займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед сучасних вітчизняних дослідників особливо слід виділити О. Корнєєва, С. Єгорова, І. Більченко, Н. Блатова, Г. Ігнатенко, Р. Каламарян, Л. Тимченко, М. Обер, С. Нахлік, Ж. Пікте, А. Полторака, Ф. Кальсховена та ін., серед іноземних – таких, як Д. Флек, Л. Моір, Л. Перна, І. Сандез, Б. Цімерман, Ф. Мартін, Ш. Шаблі, Р. Вілсон, Дж. Сімон та ін.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить сучасна практика, збройні конфлікти – невід’ємна частина людської історії, протягом довгого часу збройні конфлікти залишалися поза колом правового регулювання. Перші міжнародно-правові норми гуманітарного права були встановлені лише у середині XIX ст., коли почав зароджуватися Міжнародний рух червоного хреста. Варто зазначити, що дотепер міжнародне гуманітарне право не може дати точного визначення поняттю «збройний конфлікт». Були спроби визначити цей термін у міжнародній судовій практиці, а саме у рішенні Міжнародного кримінального трибуналу у справі «Тадіч» стосовно колишньої Югославії. У цій справі було зазначено, що збройний конфлікт – це подія, яка має місце у кожному випадку, коли держави вдаються до застосування сили, або у випадку, коли відбувається довготривале збройне зіткнення між урядовими силами й організованими збройними формуваннями всередині однієї держави [3]. Як юридичне поняття міжнародний збройний конфлікт згадується у другій статті, котра є загальною для всіх Женевських конвенцій 1949 р., фактично її зміст полягає у тому, що дія Конвенції поширюється на всі випадки оголошення війни чи будь-якого збройного конфлікту, котрий може виникнути між двома чи більше сторонами підписання Конвенції, навіть коли одна зі сторін не визнає стану війни. Також ідеться про те, що Конвенція застосовується для всіх випадків часткової або повної окупації однієї з Договірних Сторін, навіть у випадку, коли така окупація не зустрічає жодного збройного супротиву [4]. Науковці В. Боженко та М. Остроухов зазначають, що міжнародний збройний конфлікт – це суспільні відносини, які виникають між суб’єктами міжнародного права у період, коли одна сторона застосовує збройну силу стосовно іншої [5]. До кінця XIX ст. основою регламентації права збройних конфліктів були міжнародні звичаї, про що свідчить «застереження Марртенса», викладене у Преамбулі до Гаазької конвенції 1899 р. Там містилося положення, згідно з яким, поки не буде створено повного зводу законів війни, Договірні сторони погоджуються, що у випадках, котрі не підлягають під застосування Конвенції, воюючі сторони та населення залишаються під охороною та верховенством принципів міжнародного права, які сформувалися зі звичаїв, встановленими між цивілізованими націями, законів людяності та вимог громадської свідомості. Сьогодні основну кількість норм права збройних конфліктів становлять міжнародні договори. Так, у 1956 р. у Парижі була підписана Декларація про правила ведення морської війни, що скасовувала каперство. У 1864 р. була прийнята Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у арміях. У 1868 р. – Санкт-Петербурзька Декларація про скасування вживання розривних, вибухових і запалювальних куль.

Сучасну нормативно-правову базу захисту прав людей під час збройних конфліктів становить низка міжнародних актів. Одними з найважливіших у цій сфері є Конвенція про права й обов’язки нейтральних держав та осіб у разі сухо-

путної війни, аналогічна Конвенція у разі морської війни, Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, прийнята ООН, Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, котрі зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, Конвенція про поведіння з військовополоненими, Конвенція про захист цивільного населення під час війни, Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, та інші міжнародні нормативно-правові акти, прийняті з метою захисту прав населення під час збройних конфліктів [6].

Варто зазначити, що в основу захисту прав військовополонених передусім покладений принцип гуманності. Так, відповідно до ст. 13 Женевської конвенції про поведіння з військовополоненими до військовополонених варто завжди ставитися гуманно. Будь-які незаконні дії або бездіяльність держави, котра тримає у полоні, які призводять до смерті військовополоненого, що перебуває у її владі, або такі, які ставлять здоров’я військовополоненого під серйозну загрозу, забороняються і розглядаються як серйозні порушення цієї конвенції. Зокрема, жодний військовополонений не може бути підданий фізичному каліченню або науковому чи медичному дослідженню будь-якого характеру, не пов’язаного з лікуванням військовополоненого та його інтересами [7]. Як свідчить практика, військовополонені насамперед є джерелом інформації, і вони можуть бути допитані, однак міжнародне законодавство забороняє застосування фізичних чи моральних тортур чи інших засобів примусу стосовно них. Кожний військовополонений відповідно до міжнародно-правових норм зобов’язаний повідомити про себе лише інформацію, яка стосується його імені, прізвища, дати народження, звання. Полонені, захоплені у зоні бойових дій, повинні бути евакуйовані у табори, розташовані на безпечній відстані від зони конфлікту. За міжнародним законодавством про захист прав військовополонених останні мають право на повагу до їх честі й особистості, за цими особами повністю зберігається цивільна правоздатність. Предмети та речі особистого користування повинні залишатися у військовополонених, також вони мають бути забезпечені всім необхідним для життя: водою, їжею, одягом тощо. Ст. 49 Женевської конвенції дозволяється використовувати військовополонених як робочу силу. Винятком із цього є правило, згідно з яким офіцери у жодному разі не можуть бути примушені до роботи, а від полонених унтер-офіцерів можна вимагати лише здійснювати нагляд за роботами, також нормами міжнародного права забороняється використовувати полонених військових на небезпечних для життя роботах без їхньої згоди на це. Завершення перебування у полоні побудовано на принципі закінчення воєнних дій, тобто це означає, що із закінченням збройного конфлікту військовополонені підлягають репатріації, тобто поверненню на батьківщину. Також передбачено положення, за яким повернення з полону можливе і раніше. Якщо військовополонений тяжкохворий або поранений, він має бути направлений на батьківщину або госпіталізований у нейтральних країнах. Також нормами міжнародного права встановлено, що сторони збройного конфлікту можуть не чекати закінчення воєнних дій і з гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими. Також передбачено ще один випадок, коли військовополонений може бути звільнений до закінчення збройного конфлікту, коли він дасть слово честі не брати участь у бойових діях до завершення збройного конфлікту, однак на практиці це досить нечасто застосовується.

Основними міжнародними нормативно-правовими актами, які є основою для здійснення захисту цивільного населення в умовах міжнародного збройного конфлікту, є Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція IV) 1949 р. [8].

Розглядаючи механізм захисту прав цивільного населення під час збройних конфліктів, варто зупинитися на понятті «цивільне населення». У нормі 5 зводу Звичаєвого міжнародного гуманітарного права цивільна особа розглядається як будь-яка особа, котра не входить до складу збройних сил [9]. Важливо додати, що у разі сумніву щодо того, чи є яка-небудь особа цивільною особою, вона вважається цивільною особою. Аналізуючи норми міжнародного гуманітарного права, варто наголосити на тому, що статус цивільного населення під час збройних конфліктів визначають за допомогою двох основних положень. Згідно з першим сторони збройного конфлікту зобов'язані забезпечити цивільному населенню фізичний захист під час ведення бойових дій, інше положення полягає у тому, що сторони збройного конфлікту зобов'язані забезпечити повагу основних прав і свобод людини в умовах збройного конфлікту. За ст. 4 під захистом цієї Конвенції перебувають особи, котріюююхз-042+995. під час конфлікту або окупації перебувають під владою конфліктуючої або окупаційної сторони, громадянами якої вони не є [7], однак варто зазначити, що норми ст. 4 Женевської конвенції не поширювалися на: громадян, держави котрих не є підписантами цієї Конвенції; громадян нейтральних держав, які опинилися на території однієї зі сторін військового конфлікту; громадян будь-якої співвоюючої держави доти, доки їх держава має нормальне дипломатичне представництво у державі, під владою якої вони перебувають; осіб, захищених іншими трьома Женевськими конвенціями, а саме: поранених, хворих, що зазнали корабельної аварії на морі, а також військовополонених. Норми міжнародного гуманітарного права зобов'язують воюючі сторони під час проведення військових операцій забезпечувати захист цивільного населення, цивільних осіб і цивільних об'єктів від нападу. Беззаперечно норми міжнародного права категорично забороняють використання голоду серед цивільного населення. У ст. 51 Протоколу передбачено положення, згідно з яким сторони, котрі перебувають у збройному конфлікті, не звільняються від своїх обов'язків щодо цивільного населення. Для того, щоб уникнути жертв серед цивільного населення, сторони збройного конфлікту зобов'язані вживати запобіжні заходи, а саме: здійснювати перевірку того, що об'єкти нападу не є цивільними особами та не підлягають особливому захисту; вживати всіх можливих заходів у виборі засобів і методів нападу для того, щоб забезпечити безпеку цивільному населенню і зменшити випадкові людські жертви; скасувати або зупинити напад, коли є очевидним, що він може призвести до загрози життю цивільному населенню; завчасно попереджати про напади, котрі можуть завдати шкоди цивільному населенню, окрім випадків, коли обставини цього не дозволяють [9].

Положення сучасного міжнародного права, що регулюють відносини під час збройних конфліктів, передбачають надання цивільному населенню загалом і конкретним цивільним особам як загального, так і спеціального захисту від наслідків воєнних дій. Різниця від загального і спеціального захисту полягає у тому, що загальний захист надається усьому цивільному населенню незалежно від будь-яких чинників, а спеціальний захист надається окремим категоріям цивільного населення, наприклад дітям, жінкам тощо [9]. Ст. 51 Протоколу заборонено напади на цивільне населення або окремих цивільних осіб у порядку репресалій і напади невивіркового характеру. Так, до нападів невивіркового характеру варто віднести напади, не спрямовані на конкретні воєнні об'єкти; напади, під час яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, що не можуть бути спрямовані на конкретні воєнні об'єкти, напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з цим Протоколом; і які, таким чином, у кожному такому випадку уражають

воєнні об'єкти та цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх [10].

Варто зазначити, що за будь-яке правопорушення настає відповідальність. Відповідальність за порушення прав людини в умовах збройних конфліктів можна розглядати як колективну й індивідуальну відповідальність. Тобто як відповідальність воюючої сторони за всі дії, які здійснюються особами, котрі входять до складу її збройних сил, або як індивідуальну відповідальність конкретних правопорушників. Відповідальність сторони збройного конфлікту за порушення Конвенції або Протоколу передбачена у разі здійснення серйозних порушень, що належним чином встановлені, однак на практиці встановити належним чином порушення досить складно. Ст. 90 Додатковим Протоколом I передбачена можливість створення міжнародної комісії зі встановлення фактів. Комісія уповноважена розслідувати факти, котрі стосуються серйозних порушень Конвенції та/або Протоколу. Серйозними порушеннями зазвичай є вбивство, тортури, розправа без суду над особами, котрі користуються заступництвом, утримання заручників тощо. Також варто зазначити, що держава несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені усіма гілками влади, фізичними та юридичними особами, що знаходяться під її владою чи контролем. Прикладом цього може бути положення ст. 91 Додаткового Протоколу I до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р., яким визначається, що «Сторона, яка перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, повинна відшкодовувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил» [10]. Доречно у цьому аспекті навести думку науковця Н.В. Пронюк, котрий зазначає, що відповідальність у міжнародному праві порождує право потерпілої сторони на задоволення своїх порушених інтересів, включаючи застосування санкцій проти держави-порушника [11]. Кожна країна, яка ратифікувала Женевські конвенції, взяла на себе обов'язок впровадити у національне законодавство норми, котрі повинні забезпечити ефективне кримінальне переслідування осіб, винних у порушенні Женевських конвенцій. Кожна держава поклала на себе обов'язок розшукувати осіб, яких звинувачують у скоєнні серйозних порушень Конвенцій, однак сьогодні більшість держав не запровадили у національне законодавство таких положень, адже вважають, що їхнє кримінальне законодавство цілком забезпечує судове переслідування осіб, котрі скоїли серйозні порушення. В Україні, наприклад, у розділі XX «Правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Кримінального кодексу України відбилися обов'язки держави з виконання Женевських конвенцій щодо кримінального переслідування осіб, винних у серйозних порушеннях [13].

Зазначимо, що до найбільш відомих прикладів індивідуальної відповідальності за серйозні порушення Женевських конвенцій є Нюрнберзький і Токійський трибунали, які і стали передумовою прийняття Женевської конвенції 1949 р., а також Трибунал по Руанді та Трибунал по колишній Югославії. Так, Нюрнберзький процес у 1945–1946 рр. над головними німецькими військовими злочинцями засудив 12 злочинців до смертної кари, 7 – до тривалих строків ув'язнення, а внаслідок Токійського військового трибуналу 1946–1948 рр. 7 підсудних були засуджені до смертної кари, а 21 – до різних строків ув'язнення [14]. Також слід зазначити, що важливим кроком у розвитку кримінальної відповідальності стало прийняття Римського статуту 1998 р., що створив Міжнародний кримінальний суд, до компетенції якого входять розгляд справ лише трьох видів злочину: геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. На міжнародному рівні

світова спільнота намагається створювати норми, котрі би захищали права осіб під час збройних конфліктів, проте і на початку XXI ст. збройні конфлікти становлять велику небезпеку для миру та світового правопорядку.

Варто наголосити на тому, що збройний конфлікт на сході України порушує всі норми міжнародного гуманітарного права стосовно захисту військовополонених, хворих і цивільного населення.

Висновки. Отже, варто зазначити, що положення міжнародного гуманітарного права містять норми, котрі забезпечують загальний і спеціальний захист осіб під час

збройного конфлікту. Нормами міжнародного права передбачені гуманні вимоги щодо ставлення до військовополонених, хворих і цивільного населення. Основою захисту всіх верств населення є повага до людини та забезпечення безпечного середовища під час воєнних дій. Також варто зазначити, що міжнародним правом передбачена відповідальність за порушення норм, встановлених у Женевських конвенціях. На жаль, на практиці не дотримуються всі вимоги законодавства стосовно захисту населення під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнеєва О. Правовий статус військовополонених: особливості захисту прав в умовах збройних конфліктів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 244–248. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/54.pdf> (дата звернення 04.12.2021 р.).
2. Індекс війни. Моніторинг воєнних конфліктів у світі 2020 року. URL: https://ussd.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/2021_01-indeks-3_web.pdf (дата звернення 05.12.2021 р.).
3. ТПІУ, Prosecutor v. Tadic, Case № IT-94-1-AR72, Appeals Chamber, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, para. 70.
4. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник МВС України. Харків, 2020. 544 с.
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1.
6. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів / М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, Н.В. Хендель. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.
7. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 04.12.2021 р.).
8. Про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН від 12 серпня 1949 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення 04.12.2021 р.).
9. Мережко О.О. Концепція гуманітарної інтервенції і механізм захисту прав людини в рамках ООН : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин. Київ, 1996. 175 с.
10. Війна і права людини. Дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини / за заг. ред. А.О. Кориневича, О.А. Мартиненка. Київ : КВІЦ, 2015. 42 с.
11. Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08 червня 1977 р. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901755843> (дата звернення 04.12.2021 р.).
12. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. Київ, 2010.
13. Кримінальний кодекс України : Закон України в редакції від 25 листопада 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 04.12.2021 р.).
14. Жукорська Я.М., Мудрик К.А. Роль міжнародних кримінальних трибуналів у сучасному міжнародному праві. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 2. С. 29–37.